

Fluctuatio Animi

ήτοι

Κλυδωνισμός Ψυχής

του Σάββα Μιχαήλ

Ομιλία στην Συζήτηση με αφορμή την έκθεση “Αναφορά στην Γκουέρνικα” του Κυριάκου Κατζουράκη - “Γκουέρνικα” Η επικαιρότητα του έργου

ΜΙΕΤ, Πέμπτη 13 Ιουνίου 2019

Apocalypsis cum Figuris

“Κάθε κοινωνία και εποχή πρέπει να δημιουργήσει την δική της Γκουέρνικα”, λέει ο ζωγράφος Κυριάκος Κατζουράκης. Και προσθέτει: “εάν μια κοινωνία δεν διαθέτει τέτοια, είναι θέμα χρόνου να την δημιουργήσει”¹

Ο Ιωάννης, ο συγκοινωνός υμών εν τη Θλίψει, ευρισκόμενος εν τη νήσω τη καλούμένη Πάτμο² μας παρέδωσε, με τις φοβερές εικόνες της Αποκαλύψεως, την δική του *Guernica*. Μόνο που τότε ο τύραννος και σφαγέας των αθώων δεν λεγόταν Χίτλερ αλλά Νέρωνας.

Ο Pablo Picasso συνάντησε την Αποκάλυψη το 1937, τον καιρό της Ισπανικής Επανάστασης, στην *Guernica* ή Γκουέρνικα, ένα μικρό χωριό των Βάσκων με εφτά χιλιάδες κατοίκους, όπου δύοπλοι κι ανυπεράσπιστοι αθώοι, γυναίκες, παιδιά, γέροντες και γριές- οι μάχιμοι άνδρες λείπανε στον Δημοκρατικό Στρατό να πολεμήσουν την φασιστική Φάλαγγα- εξοντώθηκαν από τις βόμβες της *Luftwave* της χιτλερικής Γερμανίας που την είχε καλέσει ο Νέρωνας- Φράνκο να επέμβει.

Ο Κυριάκος Κατζουράκης, βρίσκεται κι αυτός στην δική του νήσο Πάτμο, τον δικό του τόπο της Αποκαλύψεως: την σημερινή Ελλάδα την ερειπωμένη από τις βάρβαρες κοινωνικές βόμβες τριών- μέχρι τώρα- “Μνημονίων”. Εδώ στοχάζεται το παρόν μέσα από το έργο που φτιάχνει πυρετωδώς το 1937 ο Πικάσο, όταν καίγονταν ακόμα ό,τι απέμεινε από την αφανισμένη *Guernica*.

Ας προσέξουμε όμως. Ο Ιωάννης, ο Πικάσο, ο Κατζουράκης, ο καθένας στον καιρό τους και με τα δικά του μέσα, δεν μας δίνουν απλώς εικόνες καταστροφής. Στα έργα τούτα δεν υπάρχει καμιά ηττοπάθεια, καμιά θατσερική TINA, κανένας βολικός ισχυρισμός ότι δεν υπάρχει εναλλακτική.

1 Κυριάκος Κατζουράκης, *Αναφορά στην Γκουέρνικα*, Κατάλογος, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας-Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα- Μορφωτικό Τδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2019 σ. 16

2 Αποκάλυψης Ιωάννου 1:9

Ο Ιωάννης δεν εξιστορεί μόνο την καταστροφή αλλά και την καταστροφή της καταστροφής, την πτώση των Καισάρων, το τέλος της Βαβυλώνας της Πόρνης της Μεγάλης. Μέσα στο σκότος της Ιστορίας δείχνει να χαράζει μια Αυγή, η έλευση της Νέας Ιερουσαλήμ, του Παράκλητου, ενός νέου μεταμορφωμένου κόσμου, μιας καινούργιας γης κι ενός ουρανού νέου.

Ο Πικάσο δεν καταγγέλλει μόνο την ναζιστική κτηνωδία. Ας μην ξεχνάμε ότι η καταστροφή του βασικού χωριού από την Λουφτβάφε συντελείται μετά από κάλεσμα του Φράνκο στην ναζιστική Γερμανία να επέμβει-πράγμα που έγινε με τρομακτική αποτελεσματικότητα. Την ίδια ακριβώς στιγμή, οι αστικές “Μεγάλες Δημοκρατίες”, η Αγγλία αλλά κι η Γαλλία του “Λαϊκού Μετώπου”, δήλωναν κατηγορηματικά ότι ακολουθούν και τηρούν αυστηρά μια “πολιτική μη επέμβασης” στην ισπανική τραγωδία- τον προάγγελο του δεύτερου παγκόσμιου μακελειού. Η εικαστική ενέργεια του Πικάσο κι η έκθεση του έργου του στο Παρίσι του Λεόν Μπλουμ είναι ακριβώς **μια καίρια επέμβαση ενάντια στην μη επέμβαση**.

Αλλά κι η περιδιάβαση του Κατζουράκη στην Γκουέρνικα του Πικάσο, που γίνεται συντρίμμια μέσα στα συντρίμμια της σημερινής Ελλάδας, της Ιστορίας και της ζωής, είναι το αντίθετο μιας παραίτησης μπροστά στην ήττα. Σε πίνακα μετά από πίνακα στην *Anafororá* στην Γκουέρνικα επανέρχεται επίμονη η εμβληματική κόκκινη σφήνα της ρωσικής πρωτοπορίας.

Έτσι, στην *Guernica* 6, πίνακα του 2018 εμπνευσμένο από την επίθεση των ΜΑΤ στο μπλοκ του ΕΕΚ στις 6 Δεκεμβρίου 2009, στην πρώτη επέτειο της Δεκεμβριανής εξέγερσης μετά τον φόνο του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου, βλέπουμε την μοτοσυκλέτα του Ζητά να περνάει πάνω από το σώμα της Κικής Κουτσουμπού. Η όλη βάρβαρη σκηνή, όμως, εκτυλίσσεται πάνω στο έδαφος του έργου του Αλεξάντερ Ρότζενκο *Xτυπάτε τους Λευκούς με την Κόκκινη Σφήνα!*

Η Ιωάννεια Αποκάλυψις, η *Guernica* του Πικάσο και η *Anafororá* στην Γκουέρνικα του Κατζουράκη δεν σαλπίζουν υποχώρηση. Το αντίθετο είναι καλέσματα μάχης ενάντια στους Νέρωνες, τους φασίστες, την αντεπανάσταση Λευκών και επελαυνόντων “νεοφιλελευθέρων”.

Ορατό και Αόρατο

Ο Paul Klee, ως γνωστόν, ζητούσε από την ζωγραφική όχι να αντιγράφει το ορατό αλλά να κάνει ορατό το αόρατο. Από άλλη αφετηρία, το εβραϊκό Ταλμούδ συμβουλεύει: “Εάν θέλεις να αντιληφθείς το αόρατο, παρατήρησε το ορατό”.

Ακολουθώντας, μάλλον εν αγνοία του, την “ταλμουδική” οδό, ο ιστορικός τέχνης Jean Clair παρατηρεί προσεκτικά την ορατή “Guernica” του Πικάσο και αντιλαμβάνεται σ’ αυτήν το αόρατο: μια τραγική αντιστροφή της απεικόνισης της Γέννησης. Τα αγαθά ζώα της Φάτνης, το βόδι και το γαϊδούρι, έχουν μεταμορφωθεί στον αγριεμένο ταύρο της βίας και στο άλογο – τον λαό της Ισπανίας, θα πει ο ίδιος ο Πικάσο- που σφαδάζει καθώς το διαπερνά η λόγχη. Το Βρέφος-Μεσσίας, νεκρό πια, είναι το μόνο ανθρώπινο πρόσωπο με κλειστά μάτια που είναι στραμμένο προς μας. Η Μητέρα του ουρλιάζει απελπισμένη κρατώντας το μικρό πτώμα στα χέρια, όπως βαστάζει μικρό τον Εσταυρωμένο η Παναγία η Βρεφοκρατούσα και Κλαίουσα,

σε ένα ξωκλήσι της Καλύμνου, ή σαν την Θεοτόκο του Ravensbrück που σχεδίασε η Μητέρα Μαρία Σκόμπτσοβα στο στρατόπεδο εξόντωσης των Ναζί πριν το τέλος. Την θέση του χριστουγεννιάτικου Άστρου παίρνει στην “Γκουέρνικα” ο λαμπτήρας σε ένα κλειστοφοβικό δωμάτιο. Ο Άγγελος είναι το πουλί που σπαρταράει χωρίς να μπορεί να πετάξει ψηλά. Οι Τρεις Μάγοι γίνονται τρεις απελπισμένες γυναικείες φιγούρες κι ο Ιωσήφ κείται νεκρός σαν τον πεσμένο επαναστάτη μαχητή με το ροζιασμένο χέρι εργάτη και το σπασμένο ξίφος.

Ο Φασισμός είναι η εξόντωση του Μεσσιανικού που γεννάει η Επανάσταση.

Στο *Τρίπτυχο Guernica*, 2016 του Κατζουράκη, το εμβληματικό έργο του Πικάσο είναι ορατό, αναγνωρίσιμο - και διαμελισμένο από την εισβολή του παρόντος. Μέλη του θα εμφανιστούν και σε άλλους πίνακες της *Αναφοράς στην Γκουέρνικα*. Η επιθανάτια αγωνία του λογχισμένου Αλόγου-Λαού παραμένει εδώ ακέραιη. Το νεκρό Βρέφος είναι ορατό με την Μητέρα του να επικαλύπτεται από το γυμνό σώμα του ζωγράφου που συνεχίζει να ζωγραφίζει τον αγριεμένο Ταύρο, δείχνοντας ότι το έργο δεν σταμάτησε το 1937 αλλά συνεχίζεται σε ενεστώτα χρόνο. Τρεις γυναίκες με σώματα βασανισμένα, εκπορνευμένα αλλά πάντα ερωτικά φαίνεται να πάρνουν την θέση εκείνων του 1937. Από τις γυναικείες φιγούρες του Πικάσο βλέπουμε κομμένο το χέρι της μιας που βαστάζει την λάμπα και το ανεστραμμένο κεφάλι της γυναικας στο δεξιό άκρο που σηκώνει τα χέρια απελπισμένα σε ικεσία στον ουρανό. Αυτό το γυναικείο κεφάλι, στο *Τρίπτυχο Guernica*, θα εγγραφεί και σαν τατουάζ στο γυμνό μπράτσο του φαντάρου που ντύνεται. Θα το ξαναδούμε επίσης στο μπράτσο του Μινώταυρου στα έργα *Ταύρος 1* του 2017 και *Ταύρος 2* του 2018.

Είναι το ανεξίτηλο σημάδι της Ιστορίας ως Τραγωδίας και το απαράγραπτο αίτημα της Κάθαρσης. Κάτι σαν την γραφή με τις ορατές λέξεις *Μενέ Θεκέλ Φαρές* που το αόρατο χέρι γράφει στον τοίχο του τυράννου Βαλτάσαρ³, την παραμονή της δίκαιης τιμωρίας. Το ορατό σημείο μιας Δικαιοσύνης ακόμα αόρατης αλλά που επέρχεται.

Κλυδωνισμός

Ο Μπαρούχ Σπινόζα ονομάζει κλυδωνισμό ψυχής, *fluctuatio animi*, την κατάσταση εκείνη της ψυχής που γεννιέται από την σύγκρουση δύο αντίθετων παθημάτων-*Mentis constitutio quae scilicet ex duobus contrariis affectibus...*⁴. Κλυδωνισμό, έτσι, προκαλεί η σύγκρουση της ελπίδας με τον φόβο, προπαντός όταν ο φόβος γιγαντώνεται, η ελπίδα τρεμοσβήνει, ο άνθρωπος νοιώθει να χάνει κάθε έλεγχο πάνω στην ζωή του και ψάχνει απεγγωσμένα μια διέξοδο που δεν είναι ορατή.

Όπως σήμερα, στην Ελλάδα του 2019 και στον κλυδωνιζόμενο κόσμο.

Αυτός ο κλυδωνισμός *ex duobus contrariis affectibus* βρίσκει την έκφρασή του και στους πενήντα πίνακες της *Αναφοράς στην Γκουέρνικα*. *Affectus, τα παθήματα*

³ Δανιήλ 5:25

⁴ B. Spinoza, *Ethica Pars III, Proposition XVII, Scholium*

στον Σπινόζα, εκδηλώνουν κι επηρεάζουν μια δυναμική αλλαγής. Είναι οι προκαλούμενες αλλαγές στο δυναμικό δράσης, στην potentia agendi, που άλλοτε ενισχύεται, στα “χαρούμενα παθήματα” κι άλλοτε εξασθενεί, στα “θλιβερά”.

Η σύγκρουση των χαρούμενων και των θλιβερών παθημάτων της Ιστορίας της εποχής μας παίρνει μορφή στα έργα του Κατζουράκη μέσα από την σύγκρουση των διάφορων κι αντίθετων ρευμάτων του μοντερνισμού, παγκόσμια και στην Ελλάδα. Εμφανίζονται, αλληλοπλέκονται, εναντιοδρομούν ρωσική πρωτοπορία, σουπρεματισμός, κονστρουκτιβισμός, κυβισμός, υπερρεαλισμός, κοινωνικός ρεαλισμός -ή, αλλιώς, Μαλέβιτς, Τάτλιν, Ρότζενκο, Ποπόβα, Πικάσο, Braque, Kitaj, Bacon, Διαμαντόπουλος, Τσαρούχης, Μόραλης.

Δεν πρόκειται για εικλεκτικισμό, γιατί ο τελευταίος ζητάει όχι την σύγκρουση αλλά την “ειρηνική συνύπαρξη” των αντιθέτων. Κρύβει την αντίφαση μέσα σε μια αφόρητη διακοσμητική ποικιλία. Κατάληξη, η εκτρωματική αντεπανάσταση κατά του Μοντέρνου που θα πάρει το ψευδώνυμο “μεταμοντερνισμός”.

Αντίθετα, στην *Anaforά στην Γκουέρνικα* οι αντιφάσεις οξύνονται, συχνά μέχρι το σημείο της έκρηξης. Όπως θα έλεγε κι ο Walter Benjamin “το έργο δεν το ολοκληρώνει παρά εκείνο που πρώτα το συντρίβει, για να φτιάξει απ’ αυτό ένα διαμελισμένο έργο, ένα θραύσμα του αληθινού κόσμου, το συντρίμμι ενός συμβόλου”⁵. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, του συμβόλου Γκουέρνικα.

Αυτή είναι η οδός για να συλληφθεί η φύση της εποχής μας ως *μεταβατικής* εποχής. Ο κόσμος που πεθαίνει κι ο κόσμος που δυσκολεύεται να γεννηθεί δεν προδιαγράφει μια περίοδο αποκλειστικά “νοσηρών συμπτωμάτων”, μια “εποχή των τεράτων”, όπως μερικοί βιάζονται να διαβάσουν στον Γκράμσι. Ο παλιός καπιταλιστικός κόσμος που πεθαίνει και ο νέος της καθολικής ανθρώπινης χειραφέτησης που ο τοκετός του δυσκολεύεται είναι οι ασυμφιλίωτα αντίθετοι πόλοι της ίδιας εκτυλισσόμενης αντίφασης που το τέλος της δεν είναι προδιαγραμμένο αλλά διακύβευμα της ζωντανής σύγκρουσης ζωντανών δυνάμεων σε πλανητική κλίμακα.

Η κορύφωση της αντίφασης, όταν φαίνεται να μην μπορεί να επικρατήσει το ένα ή το άλλο αντίθετο, προκαλεί εκτός από κλυδωνισμό ψυχής και κλυδωνισμό από αλληλοσυγκρουόμενες εντυπώσεις, μια fluctatio imaginationis, για να θυμηθούμε ξανά τον Σπινόζα. Γι’ αυτό, συχνά επικρατεί η εντύπωση της στασιμότητας, μιας ακινησίας, της πνιγηρής άπνοιας, λίγο πριν τον κατακλυσμό.

Heimat

Η ανθρωπότητα στην εποχή μας γνώρισε αλλεπάλληλους κατακλυσμούς μέσα στα θλιβερά και χαρούμενα παθήματα και πάθη μιας Ιστορίας πολέμων και επαναστάσεων. Κι αυτή η Ιστορία, όπως γράφει και ο Franz Kafka, σε ένα καίριο αφορισμό του, είναι “η παγκόσμια ιστορία της ψυχής μας”.

5 W. Benjamin, *Essais 1, 1922-1934*, Denoel/Gonthier 1983 σ. 99

Είναι εκεί, στον πανανθρώπινο Τόπο που μπορούμε να βρούμε την Ουτοπία εν δράσει και τον Εαυτό μας εν πορεία. Εκεί, στα οικουμενικά τεκταινόμενα των ανθρώπων και ο Κυριάκος Κατζουράκης εγγράφει με ευθύτητα την ιδιαίτερη προσωπική του διαδρομή.

Ο μέγας μαρξιστής φιλόσοφος της συγκεκριμένης Ουτοπίας Ernst Bloch, τελειώνει το *magnum opus* του *H Archή της Ελπίδας (Das Prinzip Hoffnung)* λέγοντας ότι με την καθολική ανθρώπινη χειραφέτηση, στον πανανθρώπινο κομμουνισμό της ελευθερίας “ θα γεννηθεί στον κόσμο κάπι που σε όλους μας εμφανίστηκε στην παιδική μας ηλικία και στο οποίο κανένας ακόμα δεν έχει ζήσει ποτέ: η *Eσtía(Heimat)*”⁶

Αυτήν την Εστία, στην οποία δεν έζησε ποτέ παρά μόνον σαν απώλεια, δεν έπαψε να αναζητά ο Κατζουράκης από το ορφανοτροφείο μέχρι την *Αναφορά στην Γκουέρνικα* και, χωρίς αμφιβολία, και πέρα από αυτήν.

Η Εστία που γνωρίσαμε παιδιά και όπου δεν ζήσαμε ποτέ είναι η *Mama 1946*, ο πίνακας του 2016, με την ολοζώντανη ακόμα Μητέρα να κρατάει τον περιχαρή δίχρονο Κυριάκο στην αγκαλιά της . Είναι και η Μητέρα της ζωγραφικής του, όπως δείχνει ο πίνακας του 2017-18 *Tης Μητέρας*, με τον μικρό Κατζουράκη με τα ρούχα πια του ορφανοτροφείου να στέκεται μπροστά σε κλειστό παράθυρο, κρατώντας μια *Νεκρή Φόνη* με ολοζώντανα χρώματα , ζωγραφισμένη από την Μάνα πριν χαθεί.

Η Εστία, όμως, δεν είναι μόνο μητέρα της ζωγραφικής του Κατζουράκη. Είναι μητέρα κάθε ζωγραφικής και κάθε εικαστικής πράξης, από την Παλαιολιθική Εποχή και τα ειδώλια με τις Αφροδίτες -Τροφούς ή, στο πέρασμα στην Νεολιθική Εποχή, γύρω στο 7.000 π.Χ, με την συγκλονιστική Γυναίκα του *Catal Hüyük* που κάθεται σε έναν θρόνο από πάνθηρες και χαϊδεύει τα ευφρόσυνα γατίσια κεφάλια τους ενώ γεννάει έναν ταύρο.

Η Εστία, το Συλλογικό ως οικείο ενδιαίτημα, εμφανίστηκε από την παιδική ηλικία της ανθρωπότητας, αλλά σ' αυτήν την Εστία κανείς δεν έχει ζήσει μέχρι τώρα. Είμαστε ακόμα σαν τα παιδιά στο *Ορφανοτροφείον* η *Guernica*, στο οποίο έζησε ο Κατζουράκης και τα ζωγραφίζει το 2017. Νομάδες στην έρημο της Ιστορίας, ο λαός της Εξόδου που περιπλανιέται επί σαράντα χρόνια αναζητώντας την Γη της Επαγγελίας, την Εστία.

Η Επαγγελία, όμως, παραμένει ζωντανή, ακόμα ή, ίσως, όπως θα έλεγε ο Μπένγιαμιν, προπαντός για τους απελπισμένους κι ανάμεσα στους απελπισμένους.

6 Ernst Bloch, *Le Principe Espérance*, nrf/Gallimard 1991, τόμος III σ. 560

Σ' αυτήν την Υπόσχεση αποβλέπει κι ο μαυρόασπρος γάτος που αναπαύεται στην αγκαλιά του μικρού Κυριάκου στο ορφανοτροφείο, όπως τον βλέπει και τον ζωγραφίζει το 2017 ο εαυτός του.

Στο κάλεσμα της ουτοπικής Υπόσχεσης τρέχει κι ο σκύλος στο *Τρίπτυχο Guernica*, αν και πληγωμένος, με το αίμα του να τρέχει. Ο Κατζουράκης εξηγεί ότι είναι ο Λουκάνικος, ο αξέχαστος σε όλους μας σκύλος των αντιμνημονιακών διαδηλώσεων.

Μοιζί με τον γάτο και τον σκύλο ο Ταύρος, το αρχέγονο σύμβολο από τον καιρό των σπηλαίων ως τους Μοντέρνους Καιρούς, πανταχού παρόν στο έργο του Πικάσο αλλά και στην *Αναφορά στην Γκουέρνικα*. Ακόμα κι η τερατώδης σύμμιξη ταύρου και ανθρώπου, ο Μινώταυρος, παρόλη την αγριότητά του και με όλον, ή ίσως, θα έλεγε ο Ανδρέας Εμπειρίκος, χάρη, στον αχαλίνωτο ερωτισμό του, έχει χαραγμένο στο μπράτσο το κάλεσμα της Γκουέρνικα ενάντια στον φασισμό και για την κατάργηση της ταξικής βαρβαρότητας, στην Προϊστορία που συνεχίζουμε να ζούμε.

Μα πάνω απ' όλα, την Επαγγελία της Νέας Γης, την Υπόσχεση της Εστίας στην οποία δεν κατοικήσαμε ποτέ ακόμα την αναγεννούν οι *Γυναίκες* σε όλες τους τις μεταμορφώσεις. Σαν τραγικές αλλά πάντα σαγηνευτικές γυναίκες στο *Τρίπτυχο Guernica*. Σαν τα μελαγχολικά κοριτσίστικα κεφάλια στις στήλες της σειράς *Shame* του 2017. Σαν την μικρή Χρυσάνθη και την γελαστή ορφανή Μαρία. Σαν μοιραία Εύα Hopper και σαν αισθησιακό γυναικείο σώμα του Kitaj. Σαν Αλίκη σε μιαν άλλη Χώρα των Θαυμάτων. Σαν Mama 1946. Σαν Κάτια 18 του 2017. Σαν Κάτια στην *Μνήμη* του 2016, έχοντας πίσω της την προτομή του θλιμμένου κοριτσιού, μπροστά της πεσμένο το χέρι και το κεφάλι του νεκρού μαχητή της Γκουέρνικα, ενώ η ίδια κοιτάζει μαγνητισμένη ένα χάρτινο αεροπλανάκι. . .

Οι γυναίκες θα σώσουν τον ιόσμο. Γιατί αυτές, οι πιο καταπιεσμένες, βασανισμένες, φτωχές, ταπεινωμένες, γεννούν, ίσως με τρόπο μυστηριακό κι ακατανόητο, την Ελπίδα.

Ο Έρνστ Μπλοχ έλεγε ότι “*πρέπει να μάθουμε να ελπίζουμε*”⁷. Στους τρομερούς καιρούς μας, ιδιαίτερα όταν σε πολιορκεί η μιζέρια κι η κούφια αλαζονεία των μίζερων γίνεται κυρίαρχη ιδεολογία, αυτό είναι το πιο δύσκολο, το πιο αναγκαίο, το νικηφόρο.

Η *docta spes*, η σοφή ελπίδα, είναι την σκληρή μέρα η σκέπη μας κάτω από το λιοπύρι της ερήμου κι ο στύλος πυρός που μας οδηγεί μέσα στην πιο μαύρη νύχτα,

7 Ernst Bloch, *Le Principe Espérance* ό. π. π. Τόμος I σ.10

καθώς πορευόμαστε ανυποχώρητοι προς τον Τόπο που δεν έχει ακόμα τόπο, πιστοί πάντα και παντού στο κάλεσμα του 1917

- Χτυπάτε τους Λευκούς με την Κόκκινη Σφήνα!

Παρίσι 30 Μαΐου-11 Ιουνίου 2019, Αθήνα 12-13 Ιουνίου 2019